

Вікторія Фуркало,
канд. філос. наук, доц. кафедри
філософії та суспільствознавства
Уманського державного педагогічного університету
ім. Павла Тичини

Релігійна доктрина Нахмана Брацлавського

У статті розглядаються основні аспекти релігійної доктрини засновника брацлавського хасидизму. Окреслюється розуміння Нахманом проблем значущості віри, молитви, теодицеї, цадика, принципів іманентизму, єднання людини з Богом, тешуви.

Ключові слова: віра, істинний цадик, виправлення душ, духовне оновлення світу.

Особливе місце в історії хасидського руху посідають проповіді, казкові історії та притчі, виголошені подільським рабі Нахманом. Ідейний потенціал цих проповідей, казкових історій та притч дає нам підстави стверджувати про наявність своєрідного вчення, особливість якого полягала у відновленні на більш менш поглибленому рівні простоти хасидизму Бешта. За словами С. Дубнова, Нахман Брацлавський «намагався повернути хасидизму ту сердечність і теплоту, які відрізняли його в часи Бештові»[3, с.99]. У цьому відношенні можна вести мову і про своєрідний, так званий брацлавський, хасидизм, основоположником якого був знаменитий учитель, «який ніс у світ величезний інтелектуальний виклик і духовне потрясіння»[2, с.13].

Г.Шолем, І.Брейтер, С.Дубнов, А.Грінбаум, А.Стриковський, Е.Візель, І.Туров, А. Грін, З. Крупицький, А.Штейнзальц, Б.Столпнер, Т.Гейлікман у своїх працях дослідили основні аспекти релігійної доктрини Нахмана, спираючись на праці останнього «Книга моральних цінностей», «Історії про надзвичайне», «Лікутей-Могаран» та на розвідки особистого писаря Нахмана Натана Штернгарца «Бесіди рабі Нахмана», «Прославлення рабі Нахмана», «Життя рабі Нахмана».

З'ясування особливостей віровчення брацлавського хасидизму розпочнемо з констатації його виразного особистісного наповнення, тобто, бачення крізь призму світосприйняття самого рабі Нахмана. У цьому оригінальність і водночас істотна відмінність брацлавського хасидизму від інших напрямів періоду утвердження хасидизму в єврейському світі. А. Грін був переконаний в тому, що в брацлавському хасидизмі «ми знаходимо вкрай особистісне використання єврейської традиції у всій її цілності — такою мірою і в такій формі, які раніше були невідомими. Сум'яття почуттів індивідуалізму і таємниці теології так тісно переплелися тут одне з одним, що будь-яка спроба розрізнення між ними є безглуздою»[6, с.245]. Виразний індивідуальний відбиток брацлавського хасидизму виявляється у наданні постаті рабі Нахмана надзвичайної унікальності й неповторності на фоні загалом усталених поборників традиційності іудаїзму. Зокрема, рабі Натан вірив у те, що його Учитель був останнім з числа тих, хто вирівнює шлях, по якому в прийдешньому буде йти Месія.

Подібна акцентуація брацлавських хасидів на профетичній винятковості рабі Нахмана (подібну винятковість виказував у своїх працях і сам Нахман) викликала рішучий опір як з боку рабинів, так і з боку представників інших напрямів хасидського руху. У світлі подібної профетичності зрозуміло, що сам рабі Нахман пріоритетне значення надавав необхідності плекати віру в Благословенного (його улюблений еквівалент для позначення Господа) і вірити в свою пророчу місію. Більш докладно торкнемося розуміння основоположником брацлавського хасидизму проблеми віри.

Рабі Нахман надто високо оцінював значущість віри в релігійному житті євреїв. За його словами: «Світ ставиться до віри, як до чогось незначного, але я вважаю, що віра — головне в житті»[1, с.5]. У чому ж тоді полягає пріоритетність віри? На думку рабі Нахмана, саме вірою прилучається людина до Господа. А сенс людського буття полягає в прилученні до Єдиного. За словами рабі Нахмана: «Головне прилучитися до Єдиного, а це досягається пізнанням Його, Благословенного»[7, с.160]. Лише «віруючий може пізнати

Ім'я Його, хай буде він Благословенним» [6, с.242]. Тобто ідеал *לְבוֹקֵד*, єднання людини з Богом актуалізується насамперед в акті віри. Причому віра в силу властивої їй простоти і щирості доступною є всім благочестивим. «Накресли перед собою букви слова « Емуна» (віра) і завдяки цьому ти не накличеш на себе ніякої ганьби», — повчав рабі з Брацлава [6, с.242].

Як людина може прийти до віри? За поглядами рабі Нахмана, до віри ми можемо прийти лише шляхом самої віри. У його тлумаченні: «Віра — це ніби інструмент, виготовлений самим цим інструментом» [6, с.258]. Тому рабі з Брацлава в своїй «Книзі моральних цінностей» закликає: «Потрібно вірити в Благословенного, йдучи шляхом віри, а не шляхом доказу» [6, с.258]. Принагідно зауважимо, що рабі Нахман дещо однобічно з'ясовує проблему співвідношення віри і розуму, схилившись на користь акту віри. Показовою в цьому відношенні є його казкова історія «Мудрець і простака», в якій возвеличується проста віра, яка хоча і є наївною, однак зовсім не помилковою. Саме віра не приводить простака до ускладнень, сприяє схопленню елементарних істин, не дозволяє спотворювати сутність речей, тобто, сприймає речі такими, якими вони є. Мудрість, яка ототожнюється з постійними дошукуваннями смислу речей і супроводжується інтелектуальним неспокоєм в остаточному підсумку веде до порівняння, критицизму, скепсису, а значить, до віровідступництва. У цій історії рабі Нахмана мудрець доходить навіть до сумніву щодо існування царя (символу Бога).

Згідно з уявленнями рабі Нахмана, розум у справі богопізнання йде за вірою, але не передує їй. У зв'язку з цим слушним видається зауваження єврейського дослідника А. Цейтліна: «Нове, внесене ним [рабі Нахманом] в іудаїзм, полягає в тому, що він розрізняв розум, що передує вірі, і розум, що прямує за нею. Розум, що передує — це ересь, не що інше як мудрість ідолопоклонства» [6, с.258]. У контексті брацлавського хасидизму визнається лише «розум вищий», розум, що йде за вірою. А тому будь-які мудрування, розмірковування, аналізи, не зумовлені вірою, оголошуються шкідливими для людини. Поява віри, викликаної раціональними доводами, брацлавськими

хасидами сприймається проблематично. Рабі Нахман виявляв надмірну категоричність, стверджуючи: «Віра народжується в німотності...» і «Мовчанка... є матір'ю вищого розуму, що йде за вірою»[6, с.259]. Звідси й порада рабі Нахмана, згідно з якою: «Якщо виникає в тебе яке-небудь важке питання, звернене до Всевишнього, — мовчи і завдяки мовчанці твої думки самі підкажуть тобі відповідь на твоє питання»[6, с.259].

Апологія німоти брацлавським учителем свідчить і про його виразне ставлення до філософських пошуків й до різного роду філософій єврейських мислителів. Слід зауважити, що рабі Нахман забороняв своїм учням вивчати праці Маймоніда й інших єврейських мислителів. Хоча, судячи з його твору «Лікутей- Могаран», рабі Нахман був ознайомлений з працями Маймоніда і раціоналістів. Він, ймовірно, був впевненим у нешкідливості їх аналітичних розмірковувань для свого вчення. Тобто, рабі Нахман як той, хто начебто володів «вищим розумом», вважав безпечним для себе знання праць філософів-просвітителів. Інша справа, знайомство з цими працями його учнів, яким, на його думку, можна було легко потрапити в пастки раціональних доказів і скепсису.

Рабі Нахман наполягає на внутрішній одухотвореності світу, яка є продуктом Божественної скрізьприсутності. У контексті вчення брацлавського рабі можна вести мову про відчутний принцип іманентизму, який трактується у нього в значенні божественної наповненості шляхом розсіювання священних іскор, набуваючи вигляду духовних оформлень тих чи інших речей чи предметів. Більше того, за словами рабі Нахмана: «... в різноманітних подіях, що стаються з людиною, прихований голос Бога, що кличе її — тихий, негучний голос. Зрозумійте це»[1, с.16]. При цьому кардинальним у розумінні рабі Нахманом принципу іманентизму є положення про божественну, внаслідок надприродної креативності, наповненість всіх, навіть мізерних частинок цього світу. За його словами: «Без Його [Бога] животворної сили неможливим є жодне існування. Тому, безсумнівно, у будь-якому нашому слові, діянні, думці ніби обгорнутий Благословенний. Й навіть злочин, тобто вчинок, що

суперечить Його волі, неможливо здійснити за відсутності сили, що витікає з Нього, хай навіть неочевидної і надто збиткової»[6, с.43]. Звідси і заклик рабі Нахмана до людини: постійно зважати на наявність сутності речей, предметів і явищ цього світу, які невпинно оживляє Бог. При цьому подібну духовну наповненість світу людина повинна сприймати вірою і усвідомлювати як явище, зрозуміле саме собою. За словами рабі Нахмана: «Потрібно знати, що славою Його наповнюється весь світ і немає місця вільного від його присутності, яке, наповнюючи всі світи, охоплює їх і приводить в рух»[6, с.44].

Отже, Божественна скрізьприсутність посяна усюди. Однак наскільки повно вона виявляється? Згідно з уявленнями рабі Нахмана присутність Бога у речах, подіях і явищах світу виявляється неоднаково. У деяких проявах її наявності достатньо лише для забезпечення життєздатності якихось предметів і явищ. За його словами: «У всіх проявах матеріального начала і в житті всіх язичницьких народів можна віднайти присутність Божественного, оскільки без проблиску Божественного неможливим є жодне існування ... Однак проблиск Божественного там є гранично збитковим, його досить лише для підтримки життя і не більше» [6, с.44]. Лише в духовних явищах і в житті єврейського народу Божественна присутність виявляється найбільш адекватно. Ще наслідок: є такі країни чи сфери, де Божественна присутність не відчувається. Зауважимо, що в багатьох казкових історіях рабі Нахмана розповідається про такі країни, де присутності Бога як такої немає. До речі, тема відсутності божественних іскор у світі — чи не найулюбленіша в його притчах і оповідях.

Наслідком з'ясування принципу іманентизму є своєрідне вирішення проблеми теодицеї в брацлавському хасидизмі. Тобто, згідно з цим принципом, божественні іскри розсипані скрізь і усюди в матеріальному світі. У злих істотах, якостях, подіях теж відчувається присутність Бога. Однак в усіх цих виявах зла приховується добро, навіть у серцевині зла воно є. Згідно з уявленнями рабі Нахмана, зло позбавлене будь-якої сутності, воно не є самотійним, а тому воно не здатне до справжнього творення. За словами брацлавського ребе: «Воістину немає ніякого зла в світі, все — благо, все —

єдине! Корінь страждань, які зазнає людина, полягає в тому, що, будучи позбавленою знання, вона нездатна досягнути кінцевої її мети, яка є суцільним благом»[6, с.128]. Зло як в людській душі, так і в навколишньому світі можна перемагати не його викорінюванням, а просто перетворенням негативного в позитивне. Тобто, згідно з уявленнями брацлавських хасидів, зло слід повертати до його основи, тобто, до добра.

Божественна скрізьприсутність також служить своєрідним нагадуванням людині та й усім істотам про необхідність їх повернення до Творця. Звідси й особливості трактування рабі Нахманом принципу тешуви — повернення до Бога. За його словами: «Відшукайте в кожній вашій думці, слові і справі прояв бажання Господа надихнути вас повернутися до Нього з вірою...»[1, с.36]. Основою тешуви, на думку брацлавського вчителя, є постійне дотримання людиною спокою. Хасид повинен завжди зберігати спокій, безтурботність духу, навіть під натиском зневажань, образ і презирливості. Тому усвідомлення людиною того, що все повернеться до Творця, допомагає їй мужньо і спокійно витерпіти всі образи і не відповідати на зло злом. Тим більше, що злі слова, помисли і вчинки в основі своїй є добром. Зрозумілими стають заклики рабі Нахмана: «Якщо люди скривджують чи ображають вас, зберігайте спокій. Це викоренить зло у вашій душі, загладить гріхи, які обернуться в чесноти»[1, с.36].

Своєрідним наслідком тешуви є й відчуття в проповідях брацлавського ребе апологія радості та веселоців (сміху). Зважимо при цьому на заклики рабі Нахмана: «Будьте завжди веселими. Перетворіть горе і скорботу в щастя і радість, приймайте все в житті з любов'ю. Ніколи не впадайте у відчай ... навчіться служити Господу з радістю, з танцями, плескаючи в долоні тощо. Особливо радісними будьте під час вчення і молитви»[1, с.36]. Ідеалом хасида проголошується рабі Нахманом простак — головний персонаж казкової історії «Мудрець і простак». Брацлавський рабі з захопленням розповідає про те, що простак вміє радіти й радіє постійно всьому, незважаючи на скруту, незважаючи навіть на несприятливі ситуації у своєму житті. За його словами:

«В радості — невичерпне джерело благ. Тому радість простака надає його служінню більшої цінності»[5, с.80].

Тлумачення рабі Нахманом принципу іманентизму в значенні постійного безперервного всепоглинання, всенаповнення Богом ставить під сумнів утвердження просторово-часових вимірів як таких. У своїх казкових історіях брацлавський рабі ніколи не прив'язується до певного хронологічного відрізка чи навіть до певного місця. Поняття часу, як і поняття місця, є стороннім у вченні рабі Нахмана. Його історії зазвичай починаються словами: «Був колись один цар [купець, багатій] тощо», а персонажі його історій ніби перебувають одночасно, одномоментно, у своєрідній переплутаності часових відрізків. Більше того, брацлавський рабі відверто стверджував: «Часу не існує. Минулого вже немає, майбутнього все ще немає, а теперішнє, як змах вії. Звідси випливає, що час людський зводиться до тієї швидкоплинної миттєвості, в якій людина перебуває...»[7, с.200]. Звідси й вся трагічність людської долі з огляду на те, що Бог надає людині все, окрім часу. З іншого боку, час настільки стає невід'ємною сутністю життя людини, що вона цього навіть не усвідомлює. При цьому ще раз акцентуємо — існування людини в часових координатах є примарним, оскільки реальністю володіє лише Бог, який перебуває поза часом. Тому основним правилом служіння Господу рабі Нахманом проголошується: «Жити сьогоднішнім. Людина повинна думати лише про теперішній день і теперішній момент»[1, с.38]. Отже, брацлавський хасидизм утверджує атемпоральність — рису, притаманну цілісному містичному світогляду.

Рабі Нахман у своїх повчаннях приділяв особливу увагу як значущості молитви, так і особливостям її промовляння. Цінність молитви полягає в тому, що, за словами брацлавського рабі: «Людина повинна молитися, щоб бути гідною сказати хоча б слово чистої, абсолютної правди перед Господом»[1, с.22]. При цьому молитися потрібно «не жаліючи себе, у всю силу, і вона [ця сила] вливається в кожну букву молитви... тоді твої власні сили відновлюються»[6, с.45]. Своєрідна ода молитві, її надзвичайній цінності для віруючої людини звучить у наступному висловлюванні рабі Нахмана: «Коли

людина має намір молитися і промовляти слова молитви, вона ніби збирає прекрасні квіти, як та людина, що виходить у поле і підбирає квітку до квітки, сполучаючи їх разом. А потім збирає інші квіти і сполучає їх у новий букет і приєднує його до першого. Так ходить вона, збирає і складає декілька пахучих і красивих букетів. Так само просувається людина і в молитві — від букви до букви, поки не поєднає декілька букв і не укладе з них пучок, а потім — ціле слово і два слова, а потім йде і збирає ще, поки не закінчить одного благословення. І знову збирає, просуваючись все далі і далі ...»[6, с.187]. Під час промовляння молитви не потрібно ні думати, ні розмірковувати, ні мудрувати. При молитві слід забуватися, тобто, людина повинна возносити молитву Господу в стані самозабуття, емоційної інтенсивності, в стані зосередження на Богові. При цьому, згідно з настановами, почерпнутими з «Лікутей-Могаран» (глава 9), кожна людина повинна пов'язувати свою молитву з молитвою праведника, який, в свою чергу, «вміє спрямовувати і возносити кожен молитву у “належні ворота»[6, с.185].

Виникає потреба більш докладного розгляду проблеми праведника (цадика), тою, як вона з'ясовується у повчаннях, настановах та оповідях рабі Нахмана. Більшість дослідників хасидської доктрини переконані в тому, що найважливішою ідеєю в творах брацлавського ребе є саме ідея цадика. Одразу ж зазначимо: в творіннях рабі Нахмана ідея цадика зазнає певної трансформації й особливої смислової навантаженості. Можливо, особливе смислове навантаження поняття «цадик» є вагомим аргументом на користь оригінальності брацлавського хасидизму. Розпочнемо з того, що рабі Нахман у своїх повчаннях чітко розрізняє цадиків — сучасних йому керівників хасидських громад і цадиків істинних, або цадиків поколінь. Тому, не бажаючи бути таким, як інші цадики, він піддає їх звички, спосіб життя, вади, особливості практикування нищівній критиці. Зокрема рабі Нахман відверто насміхається над розповідями про чудодійство і пророкування цадиків. Взагалі він ставився доволі скептично до здатності сучасних йому цадиків втручатися в розвиток подій цього світу. Так, коли хтось з простолюдинів звертався до нього

зі своїми матеріальними потребами, він зазвичай відповідав: «Ви уподібнюєтесь тим людям, які заважають піонеру, що задався метою зробити з пустелі плодючу землю. Я піклуюсь день і ніч лише про одне: як би повернути пустелю вашого серця в помешкання для Бога, а ви своїми нікчемними інтересами мені заважаєте в моїй святій справі»[4, с.12].

Подібна антицадикська спрямованість проповідей та історій, виголошених рабі Нахманом, вражала сучасників. Утім, брацлавський рабі протиставляв цим лжецадикам справжніх праведників, яких надмірно ідеалізував. Справжній, істинний цадик — це, за словами рабі Нахмана, «той, хто відкриває зовсім нові ворота в чертогах вишніх, відкриває нове небо і нову землю, приваблює благодать з найвіддаленіших світів, відкриває нам велич святості, приховану упродовж багатьох поколінь»[6, с.169].

Праведник же, згідно з уявленнями рабі Нахмана, нібито уособлює собою критерій мудрості, яку передає своїм послідовникам. Причому подібного роду мудрість зовсім не полягає в накопиченні певних знань. Навпаки, рабі Нахман вважає, що «людина може бути великим праведником, незважаючи на те, що вона не вчилася багато»[6, с.243]. Скоріше під мудрістю розуміється здатність праведника «читати в серцях», розкривати те, що відбувається в душах людських. Місія праведника полягає в духовному оновленні цього світу, привнесенні досконалості й завершеності в цей світ, щоб останній зміг постати у всій своїй гідності перед Господом. Звідси й урочисті характеристики істинних цадиків, які звучать у таких висловлюваннях рабі Нахмана. «Праведник — це образ Всевишнього, закарбований на поколінні». Основна місія праведника — виправляти душі й звільняти їх від зла, страждань, поневірянь цього світу. Однак усунути страждання, утиски, поневіряння цього світу праведник може лише за умови занурення в лоно цих недосконалостей. Істинний цадик зможе усунути страждання лише у випадку зазнавання ним цього страждання і набуття певного досвіду, вкрай необхідного для виправлення душ. У контексті брацлавського хасидизму з'являється проблема «падіння цадика». При цьому звернемо увагу: саме в процесі усунення

страждання й постає велич справжнього служіння Господу, а критерій праведності полягає скоріше в служінні Всевишньому, а не в результатах цього служіння.

Отже, унікальність брацлавського хасидизму зумовлюється харизматичністю, профетизмом і особливостями світосприймання його основоположника.

Літературні джерела

- 1.Брейтер И. Семь столпов веры. День жизни брацлавского хасида.- Иерусалим: Исслед.ин-т.брацлавского хасидизма, 1992. - 64 с.
- 2.Грин А. Страдающий наставник. Жизнь и учение рабби Нахмана из Брацлава.-М.:Мосты культуры-Гешарим, 2007. – 487 с.
- 3.Дубнов С. Религиозная борьба среди русских евреев в конце XVIII века // Восход – СПб. – 1893. – Кн. 2-3. – С. 67-99.
- 4.Крупницкий З. Хасидизм,его происхождение, философская сущность и культурно-историческое значение. – К.: Тип. Лубковского, 1912. – 59 с59.
5. Рассказы о необычайном рабби Нахмана из Брацлава с комментариями А. Штейнзальца. – М.: Ин-т изучения иудаизма в СНГ, 2000. – 320 с.
6. Учение рабби Нахмана из Брацлава. – Иерусалим: Амана, 1991. – 293 с.
7. Хасидская мудрость / Сост. Лавский В. В. – М.: Алетея, 1999, - С.146-210.

SUMMARY

Furkalo Victoria

Religious doctrine of Nakhman Braclavskiy

The article deals with the main aspects of religious doctrine of the founder of Bratslav hasidizm.

The research reveals Nakhman's understanding of the problem of significance of faith, prayer, teodicei, tsadik, principles of immanentizm, unity of man with God, teshuvi.

Key wods: faith, veritable tsadik, correction of the souls, spiritual update of

the world.